

AHMED YESEVÎ HAKKINDA BİBLİYOGRAFİK ARAŞTIRMA

BIBLIOGRAPHIC RESEARCH ABOUT AĦMAD AL-YASAWÎ

BAUYRZHAN SAİFUNOV

Sorumlu Yazar/Correspondence

ZHANBOLAT SAMBETOV

Öz

Hoca Ahmed Yesevî'nin (ö.562/1166) mirasına ilişkin bilimsel çalışmalar 20. yüzyılda Fuad Köprülü'nün (1890-1966) araştırmalarıyla başlamıştır. Yesevî ve Yesevîlik üzerine yapılan birçok önemli çalışmaya rağmen Ahmed Yesevî'nin kişiliğine ilişkin bazı önemli konuların ihmal edildiği dikkat çekmektedir. Ahmed Yesevî'nin doğum tarihi hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Yesevî'nin ölüm tarihi ve ne kadar yaşadığı hakkında *Neseb-name* yazılarında kesin bilgiler mevcuttur. Bu bilgilerden hareketle Hoca Ahmed'in doğum yılını tespit etmek mümkündür. Ayrıca Yûsuf el-Hemedânî'nin (ö. 535/1140) Yesevî'nin hocası olup olmadığı fikri de bazı ortaçağ kaynaklara başvurulursa bu konu da tartışmaya açıktır. Bu sebeple Ahmed Yesevî'nin doğum yılı ve ilmi kişiliği hakkında inceleme yapmayı uygun bulduk. Makalede Ahmed Yesevî'nin doğum ve ölüm yılları başta soy ağaçları olmak üzere birincil kaynaklardan tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra Yusuf el-Hemedani'nin Ahmed Yesevî'nin hocası olup olmadığı konusu da adı geçen şahsiyetlerin kendi eserlerindeki görüşleri karşılaştırılarak incelenmiştir. İnsan faktörü sürekli göz önünde bulundurularak, Hemedani'nin Ahmed Yesevî'ye hocalığı hangi şartlarda irtibatlandırıldığı tarafsızlık anlayışı içerisinde tasvirî bir metod ile incelenmiştir. Ayrıca, çalışma esnasında şahıslar üzerinde derinleşme ve karşılaştırmalı analiz yöntemleri kullanılmıştır. Ahmed Yesevî'nin bibliyografyası ve hocaları hakkında bazı tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Yesevî, Neseb-name, Yesevîyye, Nakşibendiyye, Yûsuf Hemedani.

Abstract

Scientific studies on the legacy of Hodja AĦmad al-Yasawî (d.562/1166) started with the research of Fuad Köprülü (1890-1966) in the 20th century. Despite many important studies on al-Yasawî and his legacy, it is noteworthy that some important issues related to AĦmad al-Yasawî's personality are neglected. There is no clear information about AĦmad al-Yasawî's date of birth. However, there is definite information about the date of death of al-Yasawî and how long he lived in the pedigree writings. Based on this information, it is possible to determine the year of birth of Hodja AĦmad. In addition, the idea of whether Yûsuf al-Hamadânî (d. 535/1140) was al-Yasawî's teacher is open to discussion if some medieval sources are consulted. For this reason, we found it appropriate to examine AĦmad al-Yasawî's year of birth and his scientific personality. In the article, the birth and death years of AĦmad al-Yasawî were tried to be determined from primary sources, especially family trees. Later, the issue of whether Yûsuf al-Hamadânî was AĦmad al-Yasawî's teacher was also examined by comparing the views of the mentioned personalities in their own works. By constantly considering the human factor, the conditions under which al-Hamadânî was associated with AĦmad al-Yasawî's teaching were examined with a descriptive method within the understanding of impartiality. In addition, deepening and comparative analysis methods were used on individuals during the study. Some determinations and evaluations were made about AĦmad al-Yasawî's bibliography and his teachers.

Keywords: AĦmad al-Yasawî, Pedigree, Yasawiyya, Naqshibandiyya, Yûsuf al-Hamadânî.

Giriş

Tarihi kaynaklardan İslam'ın gelişiyle Türkistan topraklarında¹ yeni canlanma çağının doğduğunu ve Türk halkı için kültürel değişim sürecinin başladığını görmekteyiz. Ahmed Yesevî, böyle bir kültürel ihya döneminde Türk düşüncesinin gelişmesine büyük katkı sağlayan şahsiyetlerin başında gelmektedir. İslam'ın Türkistan topraklarına girişi, erken dönem Müslüman fetihleriyle yakından ilgilidir. Ancak İslamiyet sayesinde Türkistan bölgesine gelen Arap milliyetçiliği ve zaman zaman hükümdarların tercih ettiği Fars kültürünün etkisi altında Türk-İslam millî kimliğini kaybetmeden sürdürmek Türkler için en büyük sorunlardan biri olmuştur.

Çalışmada ele aldığımız Ahmed Yesevî, İslamiyet'in Türkistan'a gelişinden yaklaşık dört asır sonra yaşamıştır. Türk milleti ise, Ahmed Yesevî doğmadan dört yüz yıl önce İslamiyet ile tanışmıştır. Bu dört asra uzanan süre İslam değerlerinin Arap-Fars kültür unsurlarıyla karıştığı, sonuçta da din ve kültür gücünün Türk kültürünün özelliklerini kökten değiştirmeye etkili olan bir dönemdi. Yesevî'nin yaşadığı dönem ise Türk dili, geleneği ve kültürel değerlerinin Arap ve Fars kültürünün gölgesinde kaybolmaya başlayan, kültürel acıdan çalkantılı bir dönemdi. Bu devirde Yesevî gibi Türk halkının büyükleri: Yûsuf Has Hâcib Balasagun (ö. 1077), Mahmut Kâşgarî (ö. 1102), Edib Ahmed Yüknekî (XII. yüzyıl) de eserlerini Türkçe yazmaya başlamıştır. Zikredilen âlimlerin hepsinin eserleri günümüze kadar önemini kaybetmeyen mânevî ürünlerdendir. Bilhassa, Ahmed Yesevî'nin *Divan-ı Hikmet* adlı eseri Türkistan topraklarındaki Türklerin İslamiyet'i benimsemesinde büyük rol oynamıştır.

Ahmed Yesevî'den önce Türkistan topraklarında fikhî yönden Hanefilik, itikâdî boyutta ise Mâtürîdî ekolünün mensupları söz sahibiydiler. Ahmed Yesevî'den sonra Hanefî-Mâtürîdî-Yesevî görüşleri özdeşleşmiştir. Zamanla bu görüşler millî-mânevî değere dönüşerek Türkler arasında hızlıca benimsenmeye başlamıştır. Zira Yesevî düşüncesinin kökeni şer'î yönden Hanefiliğe akidevî yönden de Mâtürîdîliğe dayanmaktaydı.. Ahmed Yesevî'nin eserlerindeki fikhî, itikadî, siyasî ve tasavvufî görüşler incelendiğinde, onun görüşlerinin Hanefî-Mâtürîdî öğretisiyle hem kelime-kelime hem de anlam-anlam örtüştüğü görülmektedir. Mânevî ve ahlakî görüşlerini Hanefî-Mâtürîdî geleneği üzerine inşa eden Ahmed Yesevî, Türkistan topraklarında yaşayan Türk bodununun İslamî değerleri millî-tasavvufî boyutta algılamasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca Yesevî yaşayan döneme o zaman açısından bakacak olursak, Türkistan coğrafyasındaki Müslüman Türklerin büyük bir çoğunluğunun Hanefilik ve Maturidiliğin temellerini Yesevî öğretisi aracılığıyla öğrenmeye başladığı bir dönem olarak görmek mümkündür. Hatta Yesevî'nin kaleme aldığı eserler dinî

1 Makalede ifade edilen Türkistan toprakları veya Türkistan bölgesi denildiğinde tüm Türk budunu ecdatlarının yurt edindiği topraklar kastedilmektedir. Tarihi Türkistan toprakları günümüzdeki İran'ın Horasan bölgesinden başlar, Kuzey Afganistan dahil Pamir, Hindukuş ve Kunlun dağlarının kuzey eteklerinden bugünkü Çin'in Dunhuang bölgesine kadar uzanır, oradan Mançurya'nın batısına ulaşır ve Moğolistan'la birlikte Güney Sibirya'nın tamamını içine alır ve batıda Ural dağları ile Volga ırmağının Hazar denizine ulaştığı noktaya kadar devam eden geniş bir alanı kaplar. Bu alanın tarihî kaynaklardaki adı XIII./XIX. yüzyıl ortalarına kadar Türkistan'dır. Bu topraklar tüm Türklerin ebediyen Kutsal Mekân'ı, Atayurd'u, Anavatanı'dır. Günümüz araştırmacılarının çoğu Türkistan kavramı yerine Batılı ve Rus araştırmacıların kullandığı Orta Asya veya Merkezi Asya tabirini kullanmayı tercih etmektedir. Ancak makalemizde Orta Asya veya Merkezi Asya tabiri yerine bu coğrafyanın gerçek tarihi adı olan "Türkistan" tabirini kullanmayı tercih ettik. Geniş bilgi için bk. Saifunov Bauyrzhan, "Türkistan'da Ehl-i Sünnet Anlayışının Gelişimi ve Ahmed Yesevî'nin Rolü", Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2022, 10-14.

olmakla birlikte Türklerin ana dilinde yazılan milli-mânevi değerler haline gelmiştir. Özellikle bu dönemden itibaren İslâmiyet Türk dili sayesinde Türkler arasında yeniden canlanmaya başlamış ve Türkler için yeni bir mânevi inkişaf çağı başlamıştır. Nihayet Türk toplumu, fikhî boyutta Hanefîliği, itikadî yönden Mâtürîdîliği kabul görmüşler ve tasavvufî eğilimde ise Ahmed Yesevî'yi (ö. 562/1166) hoca ve önder edinmişlerdir (Saifunov, 2022, 121-136).

Hoca Ahmed Yesevî mirasının incelenmesi XIX. yüzyılda başlamıştır. Bilimsel olarak Ahmed Yesevî'nin tasavvuf geleneği teorisini ilk kez inceleyen Türk bilim adamı Fuad Köprülü (1890-1966)'dür. Ayrıca A.K. Borovkov (1904-1962), V.A. Gordlevskii (1876-1956), E.E. Bertels (1890-1957), M.E. Masson (1897-1986) gibi Rus araştırmacıları Yesevî üzerinde özel bir çalışma yapmasalar da birkaç makalelerinde Türk halkının manevi gelişimi, insanın kendini tanınması hususunda Yesevî şahsının büyük katkıları sağladığını ve onun mirasının incelenmesinin bilimsel açıdan önemli olduğunu vurgulamışlardır. İrene Melikoff (1917-2009), Annemarie Schimmel (1922-2003), Andras Bodroglighetti (1925-2017) gibi bilim adamları da Yesevî'nin manevi mirasının araştırılmasına büyük katkıda bulunmuşlardır. Amerikalı araştırmacı Dewese Devin'in Altın Orda dönemindeki İslam'ı konu alan çalışmaları akademik çevrede önemli bir yer tutmaktadır. Türk araştırmacılar: Kemal Eraslan (1930-2022), Necdet Tosun (1971) ve Namık Kemal Zeybek'in (1944) Yesevî mirası ile ilgili çalışmaları da önemli ve popülerdir. Kazakistan'da ise Yesevî çalışmalarının incelenmesi filoloji alanında Auelbek Konıratbayev (1905-1986), Hangali Suyinişaliyev (1918-2006), Rahmankul Berdibayev (1927-2012) ve Muhamedrahım Carmuhamedulu (1928) eserlerinde yer almıştır. Yesevî mirasının günümüz medeniyetiyle bağlantısını bilimsel bir bakış açısıyla sistematize eden ve İslam felsefesine yaptığı önemli katkıları analiz eden Abdimalik Nısanbayev (1937), Muhammediyar Orynbekov (1946-2006), Klara Tacikova (1941), Aydar Abuov (1960) ve Dosay Kencetay gibi Kazak akademisyenleridir. Eserleri bugün felsefe alanında önemli eserler olarak kabul edilir. Tarih alanında Aşirbek Muminov, Zikiriya Zhandarbek, Elyor Karimov ve Wilferd Madelung gibi tarihçiler, yazma eserlerden hareketle Ahmed Yesevî ve Yesevilik hakkında tarih araştırmaları yapmışlardır. Günümüze kadar Yesevilik üzerine yapılan birçok önemli çalışmaya rağmen Ahmed Yesevî'nin kişiliğine ilişkin bazı önemli konuların ihmal edildiği dikkatimizi çekmektedir.

Yesevî kendi devrinde yaşadığı coğrafyanın en etkili tarikat önderlerinden biri olduğundan dolayı, farklı amaçlarla onun ismiyle ilişkin bir çok gerçeğe aykırı hadiseler üretilmiştir. Hatta XIX. yüzyıllarda *Neseb-nâme*'nin bazı nüshalarına siyasî amaçla sahte isimlerin sokulduğu da görülmektedir. Zira o dönemin özelliği, *Neseb-nâme* yazılarının devletin resmi evraklarından biri sayılmasıydı. Günümüze kadar ulaşan *Neseb-nâme* yazılarının devletin resmi görevlileri - emirler ile kadılar tarafından mühürle tasdik edildiğini görmek mümkündür (Zhandarbekov, 2002, 148).

Mevcut makalede, Ahmed Yesevî'nin doğum ve ölüm yılları başta soy ağaçları olmak üzere birincil kaynaklardan² tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra Yusuf

2 Ahmed Yesevî'nin kendi eserleri, Soy şeceresi, Yesevî'den yüz yüze ilmi tahsil gören onun önde gelen öğrencilerinin eserleri. Makalede Ahmed Yesevî'nin soy şeceresini belirten *Neseb-nâme*'nin Koylaki, Kayalık, Kara Asman ve Arkuk versiyonları kullanıldı. Ağırlıklı olarak 1. Safiyyü'd-din Orun Koylaki'nin, "*Nasab-nama*" adlı eseri, 2. Tarih Bilimleri Doktoru, Doçent Zikiriya Zhandarbekov'un

Hemedanî'nin Ahmed Yesevî'nin hoca olup olmadığı konusu insan faktörü sürekli göz önünde bulundurulurken Hemedanî şahsının Ahmed Yesevî'ye hocalığı hangi şartlarda irtibatlandırıldığı tarafsızlık anlayışı içerisinde tasvirî bir metod ile ele alınmıştır. Ayrıca şahıslar üzerinde derinleşme ve karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılmıştır.

1. Ahmed Yesevî (d. 437/1041 - ö. 562/1166)

1.1. İsmi ve Künyesi

Ahmed Yesevî'nin asıl ismi Ahmed b. İbrahim b. İlyas b. Mahmud'dur. Künyesi ise, Hazret-i Sultan Kul Hoca Ahmed Yesevî'dir. Hoca Ahmed, şöhreti ve ilmi memleket sınırlarının çok ötesine yayılan ve geniş bir coğrafyayı: Kıpçak bozkırlarını, Maverâünnehr'i, Kuzey Horasan'ı, Volga bölgesini, Azerbaycan'ı, Anadolu'yu, yani hemen hemen tüm Türk bölgeleri ve Müslüman Türklerin yaşadığı yerleri kapsayan Türkistan'ın en ünlü tasavvuf şeyhi ve Türk tasavvuf şairlerinin ilkidir. Tarihi kaynaklarda, Ahmed Yesevî'nin ismi için "Sultânü'l-Ârifîn (*Evlîyaların Sultânı*)", "Sultân-ı Türk (*Türklerin Sultânı*)", "Ahmed-î Sâni (*İkinci Muhammed*)", "Astana-î Saadet (*Mutluluk Kapısı*)", "Kutbü'l-Aktab (*Kutup Yıldızı*)", Şeyhü'l-Meşayih (*Hocaların Hocası*)", "Pir-i Türkistan (*Türk Halkının Piri*)" ve Hazreti Sultân Kul Hoca Ahmed Yesevî gibi birçok unvan ve lakap kullanıldığı rastlanmaktadır (Hazini, 1995, 26a-37b/32-33, 44; Sığnaki, 1998; Köprülüzâde, 1926; Muhammed Şarif, 2021, 203; İshak el-Kazığurtî, 2021, 20; Kencetay, 2008, 187).

Ahmed Yesevî Türkistan topraklarında İslâm'ı derin ilim ve güzel ahlakla anlatabilmiş, Türklerin İslâmîyeti benimsemesinde önemli katkılar sağlayan İslâm âlimidir. Türkistan bölgesinde yaşayan tüm Türk halklarının ulusal azizi olarak kabul edilir. Kazak halkı da dahil olmak üzere Türk halklarının kadim kültür tarihinde özel bir yere sahip olan büyük bir şahsiyettir. Bu anlamda Ahmed Yesevî, Türkler için ortak bir sembol ve nokta-i istinat konumundadır. "Pir-i Türkistan" olarak bilinen Ahmed Yesevî, Türkistan halkının dini ve tasavvufi hayatında büyük etkisi olan Yesevîyye tarikatının kurucusu olarak bilinir. Yesevî tarafından kurulan bu öğretiyeye, onun adıyla anılan Yesevîyye kardeşliği, Yesevîyye tarikatı veya Yesevî yolu denilmektedir. Yesevîyye kardeşliği başlangıçta tamamen Türk etnik bir ortamda gelişmiş ve daha sonra bir Sufî tarikatı olarak konsolide edilmiş aynı zamanda tasavvuf dalları ve soyları aracılığıyla İslâm'ı dünyaya yayan ana tasavvuf kardeşliğinden biridir (Eyuboğlu, 1993, 2). XIX. yüzyılda bu okulun şeyhlerinin Buhara Emirleri sarayında resmi görevlerde buldukları bilinmektedir (Deweese, 1999, 31/507-530).

Ahmed Yesevî binlerce talebe yetiştirmiş ve onları İslâm'ı öğretmek gayesiyle Türkler yaşayan bölgenin her tarafına göndermiştir. Böyle bir faaliyetler sebebinden Ahmed Yesevî ismi, İslâm'ın Türkler arasında yayılmasında kilit rollerden biri olmuştur. Bu nedenle Türk halkı ona "Hazret-î Sultân", "Sultânü'l-Ârifîn", "Burhanu'l-Hakikat", "Kutbü'l-Aktab", "Kutbü'l-Tarikat", "Pir-i Türkistan" olarak saygı duymaktadır.

Hoca Ahmed'in talebelerinin çok olmasına rağmen hiçbiri Hacı Bektaş Veli kadar ün kazanmamıştır. Yesevî'nin Türkistan'da sistemleştirdiği öğretiyeye, Anadolu'da

"Nesebname versiyonları ve Türk tarihi (*Nasab-nama Nuskaları cane Türkü Tarihi*)" adlı eseri ve 3. 2008 yılında (Almaty-Bern-Tashkent-Bloomington) Daik-Press yayınevi tarafından yayımlanan Tarih Bilimleri Doktoru, Profesör Muminov Ashirbek vd., "Orta Asya'da İslamlaşma ve Kutsal Soylar (*İslamizatsya i Sakralnie Rodoslovnie v Tsentralnoi Azii*)" adlı *Neseb-nâme* derlemesi kullanıldı.

Bektaş Veli'nin rehberliğinde yeni bir yapı kazandırılmıştır. Bu yerleşik yapı, örgütlü ve sistemli karakteriyle günümüzde de varlığını sürdürmektedir.³ Hacı Bektaş Veli (ö. 669/1271 [?]), Sarı Saltuk (ö. 697/1297-98) ve Yunus Emre (ö. 720/1320 [?]) gibi isimler Ahmed Yesevî'nin müritleri olarak Anadolu ve Balkanların İslamlaşmasına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Ayrıca Hacı Bektaş Veli'nin öğrencisi ve halifesi Barak Baba (ö. 707/1307) da Anadolu, Şam, Halep ve Kosova'ya giderek hoşgörülü bir şekilde İslam'ın yayılmasına hizmet etmiştir (Ecer, 2014: 95, 165; Yüksel, 2018: 55-65). Ahmed Yesevî'nin ölümünden sonra, Timurlu hânedanının kurucusu ve ilk hükümdarı Emir Timur'un (ö. 807/1405) fermanıya mezarının üzerine "Hazret-î Sultân" türbesi inşa edilmiştir. Türk Müslümanlar için saygın bir ziyaretgâh yeri olan bu türbenin inşaatı 1396'da başlamıştır.

1.2. Nesebi

El yazma kaynaklar Ahmed b. İbrahim'in nesebinin Hz. Ali b. Ebû Talib'e bağlandığını göstermektedir. Ahmed Yesevî'nin öz babası Hz. Ali'nin soyundan gelen, İsficâb'da ün kazanan Hanefî âlimlerinden biri olan Şeyh İbrahim b. İlyas b. Mahmud'dur. Soyun secere tarihi olan *Neseb-nâme*'ye göre, Ahmed Yesevî, VIII. yüzyılın başlarında Türkistan topraklarına İslâm yaymak için gelen önderlerden biri olan İshak Bab'ın⁴13. kuşak evladıdır (Koylaki, 1992, 24-33). Ayrıca *Neseb-nâme*'de Ahmed Yesevî'nin Hz. Ali b. Ebû Talib'e kadarki nesep bağılılığı sırasıyla şöyle kaydedilmiştir: 1. İbrahim şeyh (Ahmed Yesevî'nin babası), 2. İlyas şeyh, 3. Mahmud şeyh, 4. İftihar şeyh, 5. Muhammed şeyh, 6. Ömer şeyh, 7. Osman şeyh, 8. Hasan şeyh, 9. İsmâ'il şeyh, 10. Musa şeyh, 11. Mü'min şeyh, 12. Harun şeyh, 13. İshak Bab, 14. 'Abd ar-Rahman, 15. 'Abd al-Kahhar⁵, 16. 'Abd al-Cebbar, 17. 'Abd al-Fattah, 18. İmam Muhammed el-Hanefiyye⁶, 19. Hz. Ali b. Ebû Talib (Koylaki, 1992, 24-33; Turantegi, 1999, 45-86). Sülale şeceresi için hem önemli hem de güvenilir kaynak sayılan *Neseb-name*'yi esas alırsak, Hoca Ahmed Yesevî'nin büyük babası Hz. Ali ile ikisi 19. kuşakta birleştiğini görmek mümkündür. Ayrıca, soy şeceresine bakıldığında Ahmed Yesevî'nin Ehl-i Beyt'e mensup olduğunu da öğrenebiliriz.

Ahmed Yesevî'nin annesi, İsficâblı Musa Şeyh'in (ö. XI yüzyılın ortası) kızı Ayşe'dir. Yerliler için Karaşaş Ana olarak bilinir. Karaşaş Ana'nın babası Şeyh Musa ise, İsficâb'ın ünlü Hanefî âlimi olarak bilinen şahsiyetlerden ve aynı zamanda Hoca Ahmedin babası İbrahim Şeyh'in önde gelen öğrencilerinden biri olmuştur. Ahmed Yesevî'nin annesi ve babası, o daha çocukken vefat etmiş ve her ikisinin de mezarı bugünkü Kazakistan'ın Türkistan İli'ye bağlı Sayram (İsficâb) kasabasında bulunmaktadır.

3 Bu konuda bk. Ethem Ruhi Fırlalı, *Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik*, (Ankara 1989); Ahmed Yaşar Ocak, *Bektaşilik*, içinde *TDV İA* (İstanbul: TDV yay., 1992), 5:373-379; Taşgın, Ahmet, "Irak'ta Bektaşî Topluluğu Şebekler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Araştırma Dergisi*, 2009 / 42, ss. 127-143; Eyup Baş, "Ahmed Yesevî'nin Bektaşilik, Alevilik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri", *AÜİFD* 52/2 (2011), 21-53.

4 Bâb, şeyh, muallim, hoca demektir. Bu kelime sonraları bazı eserlere "Baba" diye geçmiştir.

5 'Abd al-Kahhar'ın iki oğlu vardı, 1.si 'Abd ar-Rahman, 2.si 'Abd ar-Rahim'dir. Karahanlılar Devleti'nin yöneticileri yani Bograhan hanedanının kökeni 'Abd ar-Rahim'e dayanmaktadır. Bk. Dulat Turantegi "İshak Bab" Almatı: Sözdik yay. 1999, 46-47.

6 Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ali b. Ebî Tâlib el-Hâşimî el-Kureşî (ö. 81/700), Hz. Ali'nin Havle bint Ca'fer el-Hanefiyye isimli hanımından doğan oğludur. Bk. Mustafa Öz, *Muhammed b. Hanefiyye*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yay., 2005), 30: 537-539.

Kaynaklara göre, Hoca Ahmed Yesevî'nin İbrahim adında bir oğlu ve Gauhar Hoşnaz (bazen Cauhar Şehnaz, bazen Gauhar Huş-Tac-Bibi) ve Cemile adında iki kızı vardı (Neseb-nâme Kara-Asman, 2008, 234). Menkıbeye göre, oğlu İbrahim hala küçükken Türkistan'da çiftçilik için su çekişmesi sırasında Süyür kabilesinin⁷ adamları tarafından kasten öldürülmüştür (Hazini, 2022, 31; Kerimbay vd. 2017, 74-76). Ahmed Yesevî'den sonra onun şerefli soyu ise esasen kızı Gauhar'ın soyundan yayılmaktadır. Yerliler onu Gauhar Ana olarak anmakta ve türbesi de Kazakistan'ın Türkistan şehrinde bulunmaktadır. Bugün Gauhar Ana türbesi bölge halkı için kutsal ziyaretgâh yerlerden biridir.

1.3. Doğumu ve Vefatı

Kaynaklarda Hoca Ahmed'in soyu, doğum yeri ve hayatıyla ilgili bilgiler benzer şekilde tekrar eder. Ahmed Yesevî'nin V./XI yüzyılın başlarında bugünkü Kazakistan'ın Sayram (İsficâb) kasabasında dünyaya geldiği bilinmektedir. Ahmed Yesevî'nin vefat tarihinin 562/1166-1167 yıl olduğu konusunda bilim adamları hemfikirdir (Köprülü, 2006, 62; Zhandarbek, 2006, 26; Tosun, 2015). Ancak Ahmed Yesevî'nin doğum tarihi net olarak bilinmediğinden dolayı, daha doğrusu Hoca Ahmed'in doğum tarihinin kaynaklarda kesin yazılmadığı için araştırmacılar tarafından Ahmed Yesevî'nin doğum tarihi 1041-1042 (Köprülü, 2006, 57; Zharmuhamedov, 1998, 7-23; Zhandarbek, 2006, 26), 1093 (Tosun, 2015; Bice, 2016, 55; Akmataliyev 2008, 27.) ve 1103 (Kambarbek, 2008, 66.) olarak farklı rakamları göstermektedir. Böylece günümüze kadar Ahmed Yesevî'nin doğum tarihine dair farklı görüşleri ileri süren birçok araştırmacılar mevcuttur. Kazakistan bilim adamı, Tarih Bilimi Doktoru, doçent Zikiriya Zhandarbek konuyla ilgili şöyle bir açıklama yöneltir:

“Eskide, elimizde kesin kaynak mevcut olmayan yıllarda Amerikalı araştırmacı Devin Deweese'nin: “Hoca Ahmed Yesevî, Necmeddin Kübra (ö.1222) ile bir zamanda yaşamıştır ...” görüşünü kabul etmek zorunda kalmıştık. Ancak daha sonra bulunan güvenilir veriler Ahmed Yesevî'nin doğum yılının XI. yüzyılın ortası olduğunu belirlememize imkanlık sağladı. Eğer bundan sonra da daha kanıtlayıcı belgeler bulunacaksa, elbet bu bilgiler de tekrar değerlendirilmelidir.” (Zhandarbek, 2006, 26)

Tarihçi, kaynakbilimci Zikiriya Zhandarbek'in bu dediği elbet bilimsel araştırmanın gereğidir. Çünkü araştırma konusuyla kesin kanıtlayıcı belge ortada yokken farklı görüşlerin olması doğaldır. Ancak konuyla ilgili herhangi bir şahsın kendi eseri veyahut birincil kaynaklar elde edindiğinde konu tekrar ele alınmalı ve güvenilir kaynaklar esas alınarak değerlendirilmelidir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Ahmed Yesevî'nin doğum ve ölüm tarihini birincil kaynaklara dayanarak tespit etmeye çalışalım. Ahmed Yesevî ve Yesevilik araştırmalar için en önemli birincil kaynaklar: Ahmed Yesevî'nin öz eserleri, onun soy şeceresi kaydedilen neseb yazıları ve Yesevî Ata'dan yüz yüze ilmi tahsil gören öğrencilerinin eserleridir. Bunlar da şunlardır:

7 Süyür kabilesi, Suriye'den Türkistan'a göç eden Arapların bir kavmidir. Yerliler onları Süyür halkı diyorlardı. Süyür halkı Yesevî'nin oğlu İbrahim'i tarım alanında bir söğüt ağacının altında uyurken yakalayıp başını kestiği söyleniyor. Hazini, bu trajik olayı Şeyh Attar'ın “*Mantık-üt Tair*” adlı eserinde anlattığını yazmıştır. İbrahim'in ölümü hakkında geniş bilgi için bk. Hazini, “*Cevâhirü'l-Ebrâr Min Emvâci'l-Bihâr*”, trc. M.Mırzabekov, D.Şaenov, B.Saifunov, Şimkent: SPC yay., 2022, 31; Kerimbay vd., *Yesevî Fenomeni*, Almatı: Orhan yayınevi, 2017, 74-76.

1. Ahmed Yesevî'nin öz eserleri: “*Divan-ı Hikmet*”, “*Fakr-name*”, “*Risâle der Âdâb-ı Tarikat* ve “*Risâle der Makâmât-ı Erbaîn* .
2. Soy şeceresi kaydedilen *Neseb-name* yazıları.
3. Yesevî Ata'dan yüz yüze ilmi tahsil gören Mevlânâ Safiyyü'd-dîn ismli öğrencisinin *Neseb-name* eseridir.

Ahmed Yesevî'nin “*Fakr-name*” adlı eserinde:

“Sultan Ahmed-i Kübra dediler ki: 73 yıl yaşadım, 40 yıl seferde bulundum, 7 yıl hac kıldım, 1000 defa Kur'an'ı hatmettim, 70 defa Resul-i Ekrem Hazretlerini (s.a.v.) rüyamda gördüm. Mübarek yüzlerine baktım, bu kırk makamı bana bildirdiler...”

cümlesi yer almaktadır.

Bazı tarihçi olmayan araştırmacılar bu bilgiye dayanarak ve Yesevî'nin 1166 yılında öldüğü bilgisini göz önünde bulundurarak “*Ahmed Yesevî'nin 73 yıl yaşadığı ve 1093 yılında doğduğu kabul edilmelidir*” görüşünü ileri sürmektedir (Bice, 2016, 55). Bice tarafından ileri sürülen bu tarih aslında «*Fakr-name*» adlı eserin ne zaman yazıldığı konusunda gerçeğe yakın yorum olabilir. Ama tek bilgiyi esas alarak Bice ileri süren bu görüş Ahmed Yesevî'nin doğum ve vefat tarihini kesin bir şekilde belirlemek için hem zayıf hem de yetersizdir. Çünkü Yesevî Ata'nın *Divan-ı Hikmet* adlı eserinde, soy şeceresi ve diğer birkaç önemli tarihi yazma eserlerde⁸ onun 73'ten daha fazla yaşadığına dair muhim belgeler mevcuttur. Örneğin, Hoca Ahmed öz eseri *Divan-ı Hikmet*'te kendisinin 125 yaşına girdiğini bildirmiştir:

*Erenlerden feyz ve fetih alamadım,
Yüz yirmi beş yaşa girdim bilemedim,
Hakk Teala'ya ibadelerini kılamadım,
İşitip okuyup yere girdi Kul Hoca Ahmed ... (Yesevî, 2000, 214; Yesevî, 2017, 68).*

Görüldüğü gibi, Ahmed Yesevî'nin *Divan-ı Hikmet* adlı eserinden onun 125 yaşına girdiğini öğrenmekteyiz. Bu birdir.

İkinci, Türkistan bölgesi Türklerin algı ile ilişkin konuları araştırmada dikkate alınması gereken hususlardan biri de soy şeceresidir. Eskide Türkler yaşadığı coğrafyada soy şeceresinin önemi dinden de üstün olan millî gururdu. Soy şeceresini iyi kavramak ağırlıklı olarak Yesi yöresinde yaşayan bölge halkının özelliklerinden biridir. Ve bu da o bölge sakinlerinin neseb ilmine ne kadar önem verdiğini ispatlamaktadır. Yesevî ve Yesevîlik araştırmalarında önemli birincil kaynaklardan biri de *Neseb-nâme*'dir. Ahmed Yesevî'nin nesebi ve soy tarihinin yazarı - Mevlânâ Safiyyü'd-dîn Orun Koylakı'dır. Mevlânâ Safiyyü'd-dîn, Hoca Ahmed Yesevî'nin öz kardeşi Sadraddin Şeyh'in torunu, hem de Yesi'de bulunan merkezî tekkenin Şeyhi olarak Ahmed Yesevî'nin kendisi tarafından tayin edilmiş, Şeyhlik sorumluluğu üstlenen mürididir. Kendi soy tarihini ele alan Hoca Ahmed'in akrabası, amca çocuğu hem de onun önde gelen öğrencisidir. Yukarıda bahsedilen önemli el yazma, Mevlana Safiyyüddin tarafından 1239-1240 yıllarında yazılmıştır (Tarihname, 120, 135).

Mevlânâ Safiyyü'd-dîn'in *Neseb-nâme* adlı eserinin *Vasiyet-nâme*, *Tarihname* (*Kaylık*) gibi diğer nüshalarında Şeyh Ahmed Yesevî'nin Yesi şehrine İsficab (Sayram) diyarından geldiği, Yesi'de 100 yıl Şeyhlik yaptığı ve Ahmed Yesevî'nin 120-125 yıl yaşadığı yazılmıştır (Koylakı, 1992, 29; *Vasiyet-nâme Koylakı*, 76; *Tarihname*, 134).

8 Bk. *Neseb-nâme Kara-Asman*, *Tarihname Kayalık*, *Vasiyet-nâme Koylakı*, *Neseb-nâme Arkuk*.

Ayrıca *Neseb-nâme*'nin *Kara-Asman* nüshasında Hoca Ahmed Yesevî'nin 562/1166 yılında 125 yaşında Hakk'ın rahmetine kavuştuğunu, hatta teçhiz işlemlerini kimlerin yaptığı da detaylı bir şekilde kaydedilmiştir. (*Kara-Asman*, 228) *Neseb-nâme*'nin *Kara-Asman* nüshasında şöyle yazılmıştır:

“Ahmed Hoca Ata 100 yıl Yesi ülkesinde yaşadı. 60 yaşın üzerindeyken, nadiren dünyayı dolaştı. Çillehaneden hilvethaneye bir yeraltı yolu ile gidip-geliyordu. (Yesevî Ata) Hilvethaneden sadece bayram namazlarına katılmak için ve âzizlerin mezarlarını ziyaret etmek için çıkıyordu. 562/1166-67'de 125 yaşında bu dünyadan ayrıldı. Onun defnedildiği yeri Yesi ülkesindedir. Ona (burada) Yesevî Ata derler” (*Kara-Asman*, 229). 562/1166-67 yılında Hoca Ahmed ata dedi ki: “Sufi Muhammed Danişmend vücudumu yıkarken bedenimi tutsun, Abdülhalik-han ve Emir-zâde Tayyib ise su döksünler. Toplananlarla vedalaştıktan sonra (Yesevî Ata) şöyle dedi: “Allah'a dua ederken cahil kalmayın, hiçbir durumda ağlamayın. Ölüm (bize Allah'ın iradesiyle) yazılmıştır! Sonra ruhunu (Allah'a) teslim etti. Perşembe günü cenaze namazının ardından toprağa verildi. Üç gün sonra ritüel yemek dağıtıldıktan sonra, Yesevî Ata'nın kızı Gauhar Huş-Tac-Bibi'nin oğullu olduğu muştı haberi ulaştı (*Kara-Asman*, 210).

Pir-i Türkistan Ahmed Yesevî'nin hayatı hakkında önemli bilgiler İmam Hüsameddin Hüseyin b. Ali Sıġnaki (ö.711/1311)'nin *Risale-i Hüsameddin-i Sıġnaki* veya *Menakıb-ı Ahmed-i Yesevî* adlı eserinde de yer almaktadır. Sıġnaki'nin risalesinde Ahmed Yesevî'nin şerefli ömrünün 126 ya da 130 sene olduğu yazılmıştır (Sıġnaki, 1998, 75-78).

XIX. yüzyılın sonunda Taşkent'te *Neseb-nâme*'nin son nüshaları basılmıştır. Bu nüshalarda da Yesevî Ata'nın 125 yıl yaşadığı ve 562/1166-67 yıllarında vefat ettiği yazılıdır (Zhandarbek, 2002, 168). Soyağacının Mevlânâ Safiyyü'd-dîn versiyonu ile Taşkent nüshası arasında fazla farklılık yoktur. Safiyyü'd-dîn *Neseb-nâme* verilerindeki olayların Taşkent nüshasındaki tarihlere çok yakın olması son derece dikkat çekicidir. Bahsettiğimiz Safiyyü'd-dîn şeceresinde ve diğer yazmalarda Ahmed Yesevî'nin kendi torunu Ahmed Sufî'yi 1103 yılında Kayalık şehrine gönderdiği kaydedilmektedir (*Tarihname*; Zhandarbek, 2006, 256).

Türkistan bölgesi ile ilgili herhangi bir konuyu araştırırken doğru sonuçlara ulaşabilmek için bahsettiğimiz değerlerin dikkate alınması gerekmektedir. Bu, o dönemin manevi koşullarını ve tarihi olaylarını doğru anlamamızı kolaylaştıran önemli unsurlardan biridir. Kim ne derse o desin Ahmed Yesevî'nin doğum tarihini 1093-94 veya 1103-5 olarak kabul edilmesi gerçekçi değildir. Elde edilen birincil kaynaklar, Ahmed Yesevî'nin doğum tarihinin 433/1041-42 yılına tekabül ettiğini ispat etmektedir. (*Neseb-name Kara-Asman*, 229; Yesevî, 2000, 214; Yesevî, 2017, 68; Muminov 2008, 229, 256; Sıġnaki, 1998, 75,78; Zhandarbek, 2002, 168) Ahmed Yesevî'nin doğum yılı hakkında birçok farklı görüş bulunmakla birlikte onun kendi eseri ve birkaç neseb yazıları gibi temel kaynaklara dayanarak Hoca Ahmed'in doğum yılını 433/1041-42 olarak tespit etmek mümkündür. Çünkü bilimsel araştırmalarda mezhep, fırka veya tarikatın belge olarak kendi birincil kaynaklarına öncelik verilmesi hakkaniyet ve tarafsızlığın gereğidir.

1.4. Hocaları

Türkistan, İslam'da Ebu Hanife mezhebinin görüşlerinin oluşmasında ve gelişmesinde önemli rol oynayan Hanefi zihniyetine sahip bir bölgedir. Hoca Ahmed'in

babası İbrahim Şeyh ve dedesi Musa Şeyh, o dönemde Türkistan'ın en önemli siyasî ve ictimai merkezlerinden biri olan İsficâb şehrinin ünlü Hanefî âlimlerindendi. Ahmed Yesevî'nin hayatı hakkında bilgiler oldukça sınırlı olup, kaynaklar çoğunlukla onun hayatını menkıbevî olaylarla anlatmaktadır. Hoca Ahmed Yesevî'nin ilmi kişiliğinin gelişmesinde etkili olan kişiler olarak kaynaklarda genellikle babası İbrahim Şeyh, Şeyh Bahaeddin el-İsficâbî bazen Şeyh Şihabiddin İsficâbî, Arslan Baba⁹ ve Yusuf el-Hemedanî zikredilir. Ancak Yusuf Hemedanî'nin Ahmed Yesevî'nin hocası olup olmadığı konusunda ihtilafli görüşler vardır.

1.4.1. İbrahim b. Mahmud (ö. 439/1047-48)

Ahmed Yesevî'nin babası Şeyh İbrahim b. Mahmud bölgedeki Hanefî mezhebinin meşhur âlimi ve kendi devrinin tanınan siması olmuştur. Bazı kaynaklarda İsficâb'ta vali olduğu kaydedilmektedir. İbrahim Şeyh b. Mahmud'un günümüze kadar ulaşan tek eseri soy şeceresi olan *Neseb-nâme* eseridir. Bu eser, eski Türk lehçesiyle yazılmıştır. Ünlü Hoca Ahmed'nin şeceresini doğrulayan en güvenilir yazılı belge olarak kabul edilir. El yazması sayfasının arka yüzünde bitkinin yapraklarını gösteren özgün bir mühür (damga) mevcuttur. Mührün ortasında - Sultân Ahmed Yesevî ve çevresinde 10 öğrencisinin isimleri yazılıdır.¹⁰ Ahmed Yesevî ilk ilim tahsilini babasından görmüş, ardından Bahaeddin el-İsficâbî tarafından eğitilmiş ve daha sonra Arslan Baba hocadan terbiye almış ve ilm öğrenmiştir. Hoca Ahmed Yesevî'ye babası Şeyh İbrahim'in hocalık yaptığından kimsenin şüphesi yoktur.

1.4.2. Şeyh Bahaad-din el-İsficâbî (ö. 500/1107-08)

Şeyh Bahaad-din el-İsficâbî'nin tam ismi Ebû-l-Ma'ali Muhammed b. Ahmed Baha ad-din el-İsficâbî'dir. Hanefî fakihî, Semerkant'ta Karahanlıların (999-1212) Kādilkudât'ı. Kendi memleketi olan İsficâb'da eğitim görmüş ve ilim adamı olarak yetişmiştir. Daha sonra Karahanlı emiri tarafından devletin başkenti olan Semerkant'a davet edilmiş ve "*Kadı eş-Şark vel-Garp (Doğu ve Batı Kadısı)*" unvanıyla kadılığa atanmıştır. Muhammed b. Ahmed Bahaad-din el-İsficâbî'ye ait "*Zad el-Fukaha*" adlı eserin el yazması Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Yeni Cami no: 466, s. 1b-184b.) saklıdır (Kayırbekov, 2017).

Hoca Ahmed ilk tahsilini babası Şeyh İbrahim'den almıştır. Daha sonra bölgedeki Hanefî mezhebinin ünlü âlimlerinden olan ve Ak Ata olarak da bilinen Şeyh Bahaeddin el-İsficâbî tarafından eğitim gördüğü ve yetiştirildiği bilinmektedir (Muminov, 1996, 22-30; Kencetay, 2005, 87-88). Daha sonra Yesi şehrine giderek manevî hocası, mürşid Arslan Bab'a intisap etmiştir. Yerlilere göre, Şeyh Bahaad-din genç yaşındayken o devirde İsficâb'ın hem valisi hem de Şeyhi olan İbrahim b. Mahmud'a öğrenci olmuştur. Daha sonra Şeyhi İbrahim'in oğlu Hoca Ahmed'e manevî ilmin bazı sırlarını öğretmiştir (Taciye, 2011, 22:92). Şeyh Bahaad-din İsficâbî ismi yerel halk tarafından bazen Şihabiddin İsficâbî olarak değiştirilmekte, bazen de Bahaad-din İsficâbî şahsına ait menkıbeler Şihabiddin İsficâbî adına

9 Bazı araştırmacıların eserlerinde "Arslan Bab" olarak kullanılır, ancak Hoca Ahmed Yesevî hikmetlerinde "Arslan Baba" olarak geçer, bu yüzden Arslan Baba ismini kullandık. Bkz. Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet* / Ed: Mustafa Tatcı. Ankara 2017, 2. Hikmet s.50, 51; 16. Hikmet s.84; 18. Hikmet, s.86, 87, 88, 89, 90, 91.

10 İbrahim b. Mahmud'un *Neseb-nâme*'sinin orijinal metne erişme için bkz. <https://www.wdl.org/ru/item/7320/>

atfedilmektedir. Adı geçen ikinci kişinin doğum veya ölüm tarihi hakkında maalesef kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla ilgili bilgiler çağdan çağa, nesilden nesile sadece sözlü olarak aktarılır. Hoca Ahmed'in eserlerinde adı geçen şahsiyetlerin Yesevî'ye hoca oldukları söylenmediği gibi, diğer kaynaklarda da adı geçen kişilerin isimleri kaydedilmemiştir. Şihabiddin İsficâbî veya Bahaad-din İsficâbî gibi kişilerin Hoca Ahmed Yesevî'nin hocaları olduğu görüşü sadece yerel halk tarafından dile getirilmektedir.

1.4.3. Arslan Baba (ö. 440/1048-49)

Ahmed Yesevî'nin bir diğer ünlü hocası da Arslan Baba'dır. Arslan Baba hakkında bilgi Hoca Ahmed'in kendi eseri *Divan-ı Hikmet* adlı eserinde, XV.-XVII. yüzyıllarda yazılan “*Reşehat 'ayn el-Hayat*”, “*Sadr'ad-din risalesi*” gibi eserlerde bulunmaktadır. Bahsedilen tüm malzemelerde Arslan Baba'nın Hz. Muhammed'in sahabesi olduğu söylenmektedir. Örneğin, Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde ve diğer yazılı kaynaklarda Arslan Baba Hz. Peygamber emanetini Hoca Ahmed'e teslim edici muallimdir. Ahmed Yesevî'nin hocası ile manevî müritlik geleneği ilk kez yukarıda adı geçen “*Reşehat 'ayn al-Hayat*” adlı eserin metninde yer alan hikâyelerden birinde zikredilmiştir. Bu hikâyenin özü, Arslan Baba'nın kâdim bir şeyh olması ve Ahmed Yesevî'yi eğitmesidir. *Reşehat'in* yazarına göre, Yesevî'nin mânevî eğitilmesi bizzat Muhammed Peygamber'in yönlendirmesi altındadır. *Reşehat* ayrıca Arslan Baba'nın oğlu Ahmed Yesevî'nin baş halifesi olduğunu ve Yesevî'nin hizmetine girmeden önce babası tarafından yetiştirildiğini belirtir. (al-Kâşifi, 1905, 8-18).

Ahmed Yesevî'nin *Divan-ı Hikmet*'inde “Arslan Baba” ismi 30'dan fazla geçer. (Yesevî, 2017). Hatta pek çok hikmette “*Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük...*” diye övülür. Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*'te Arslan Baba'yı şahsi hocası olarak şöyle anlatır:

*Yedi yaşta Arslan Baba'ya verdim selâm,
“Hak Mustafâ emânetini eyleyin armağan”
İşte o zamanda bin bir zikrini eyledim tamâm
Nefsim ölüp lâ-mekâna yükseldim ben işte ... (Yesevî, 2017, 46).*

*Yedi yaşta Arslan Baba Türkistan'a geldiler,
Başımı koyup ağladım, hâlimi görüp güldüler;
Bin bir zikrini öğretilip merhâmet eylediler;
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük. (Yesevî, 2017, 90).*

Arslan Baba'nın Hoca Ahmed'e hoca olduğu *Divan-ı Hikmet*'in müellifi tarafından açıkça ifade edildiğine göre Hoca Ahmed'in şahsi hocası şüphesiz Arslan Baba'dır.

1.4.4. Yûsuf Hemedanî Kişiliği ve Görüş Farklılıkları

Yesevîlik araştırmalarda önemli veri olarak kabul edilen ikincil kaynaklar da bize Ahmed Yesevî ile ilgili bazı muhim bilgileri vermektedir. Yesevîlik araştırmalarında tali kaynak dediğimiz bilgiler Ahmed Yesevî'nin hayatından yüz veya iki yüz yıl sonra ya da üç asr sonra yazılan Ahmed Yesevî veya Yesevîlik hakkında bilgileri içeren eserlerdir. Bu eserler Ahmed Yesevî'nin hocaları hakkında farklı bilgiler vermektedir. Araştırma sırasında dikkatimizi çeken en önemli ve tartışmalı konulardan biri de

Yûsuf el-Hemedânî'nin Hoca Ahmed Yesevî'nin hocası olduğu fikridir. Ahmed Yesevî'nin "*Divan-ı Hikmet*" adlı eserinde hocası Arslan Baba'nın isminin yaklaşık 40 kez geçtiğine, ancak eserde Yûsuf el-Hemedânî'nin adının geçmediğine tanık oluyoruz. Aksine Yûsuf el-Hemedânî'nin Hoca Ahmed'in hocası olduğuna dair tali kaynaklarda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Aslında Yûsuf Hemedânî şahsının hocalar silsesinesine bakıldığında onun fihki boyutta ise Şafii geleneğine sahip, akidevi yönden ise Eş'ari çizgisinden geldiği görülmektedir. Ahmed Yesevî ise, Hanefilik-Maturidilik geleneğinin takipçisi aynı zamanda zikredilen geleneği tasavvufi yönden canlandırıcıdır. Artık, Hoca Ahmed Yesevî'nin hocası olarak tanıtılan Yûsuf Hemedânî şahsı üzerinde derinleşmeyi isabetli buluyoruz. Bu bağlamda Yûsuf Hemedânî'nin kişiliği üzerinde durulmasının doğru olacağı kanaatindeyiz.

1.4.5. Yûsuf el-Hemedânî (d. 440/1048 - ö. 535/1140)

Tam ismi Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Eyyûb el-Hemedânî olan Horasanlı sûfi 440-441/1048 yılında Hemedan'ın Bûzenecird köyünde doğmuş ve vefatı 535/1140 olarak nakledilmektedir. Yûsuf el-Hemedânî 18 yaşında, Bağdat Nizamiye Medresesi'nin müderrisi olan Şafii fakih Ebu İshak eş-Şirazi (ö. 476/1083)'nin¹¹ ders halkasına katılmıştır. Şeyh Ebû Ali Fârmedî (ö. 477/1084)'den¹² tasavvufu öğrenmiş ve onun sohbetinde yetişerek kemâle ulaşmıştır. Ebû İshak eş-Şirâzî, Abdullah Cüveynî (ö.478/1085),¹³ Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071)¹⁴ ve Hasan Sekkâk Simnânî gibi birçok âlime öğrencilik yapmış, ilim öğrenmiştir. Şirâzî'nin yanı sıra Ebû Ca'fer Müslime, Abdüssamed b. Me'mûn, İbnü'l-Mühtedî-Billâh, İbn Hezârmerd ve Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed İbnü'n-Nakkûr gibi Şafii âlimlerden dersler almıştır. Bağdat'ta birkaç sene kalmıştır. Ancak Bağdat'ta ne zaman kaldığı ve oradan ne zaman ayrıldığı bilinmemektedir. Daha sonra İsfahan'da Hamd b. Velkiz'den, Buhara'da Ebû'l-Hattâb Muhammed b. İbrâhim et-Taberî'den ve Semerkant'ta Ahmed b. Muhammed b. Fazl el-Fârsî'den ders almış, hadisler dinlemiştir. Fıkıh ve kelam tartışmalarından sıkılıp tasavvufa yönelmiştir. Muhtemelen sûfi meşrep olarak bilinen Ebu İshak eş-Şirazi'nin de bu yönelişte büyük etkisi olmuştur. Hemedânî'nin tasavvuf yolunda Abdullah Cüveynî ve Hasan Simnânî'den yararlandığı bildirilmektedir (Tosun, 2013, 44:12-13). Bazı kaynaklarda Yûsuf el-Hemedânî, El-Ensârî el-Herevî veya Heratlı Ensârî adlarıyla bilinen Hanbelî sufi olan Hâce Abdullah Herevî'nin¹⁵ en önde gelen takipçisi olarak rastlanmaktadır (Petrosoyan, 1991, 21-22). Ömrünün son yıllarını Merv ve Herat'ta geçiren Yûsuf el-Hemedânî, Herat'tan Merv'e dönerken 22 Rabûlevvel 535/5 Kasım 1140'ta Bağşûr yakınlarındaki Bâmeîn denilen yerde vefat etmiş ve

11 Tam ismi Ebû İshâk Cemâlüddin İbrâhim b. Alî b. Yûsuf eş-Şirâzî (ö. 476/1083), Şâfiî fakihidir.

12 Ebû Alî Fazl b. Muhammed el-Fârmedî (ö. 477/1084) Nakşibendî silsesinesinin önemli sûfilerinden biri. Câmî *Nefehâtü'l-üns*'te (Abdurrahman-ı Câmî, *Nefehâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds* (nşr. Mehdi Tevhîdî Pûr), Tahran 1337 hş.s. 370) Fârmedî'nin Gazzâlî'nin şeyhi olduğu söylenir. Ebû Ali Fârmedî hem İmâm Gazzâlî'nin hem de Yûsuf-i Hemedânî'nin hocası olarak bilinmektedir. Bkz. Tahsin Yazıcı, Ebû Alî el-Fârmedî, içinde TDV İA, 10:90, İstanbul: TDV yay., 1994; İslam Alimleri Ansiklopedisi www.ehlisunnethubuyukleri.com

13 Abdullah Cüveynî, tam ismi - İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Rüknuddin Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâi en-Nisâbüri (ö.478/1085), Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakihidir. Bkz. Abdülazim Mahmud ed-DİB, "İmâmü'l-Haremeyn" içinde TDV İA, 8:141-144, İstanbul: TDV yay., 1993

14 Hatîb el-Bağdâdî, tam ismi Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî (ö. 463/1071)'dir. "Târîhu Bağdâd" adlı eseriyle tanınan ünlü tarihçi, hadis hâfızı ve Şafii mezhebinin fakihidir.

15 Ebu İsmail Abdullah b. Muhammed el-Ensari el-Herevi (m.1006, Herat - 1089, Herat), İranlı şair, Hanbeli sufi.

burada defnedilmiştir. Sonra İbnü'n-Neccâr adında bir müridi Yûsuf el-Hemedanî'nin kabrini Merv'e taşımıştır. Bugün Yûsuf el-Hemedanî'nin mezarı Türkmenistan'da Merv yakınlarında Bayramali adlı bir yerde olup Hâce Yûsuf adında bir ziyaretgâh yeridir (Tosun, 2013, 13).

Görüldüğü gibi dikkat çekici husus ta Yûsuf el-Hemedanî'nin hocaları ve eğitimli çevresinin Şafii ve Hanbelî mezhebine bağlı şahsiyetler olduğunu görmekteyiz. Yûsuf el-Hemedanî'nin hayatı hakkında buraya kadar verilen bilgilerin konunun iyi anlaşılması için yeterli olacağına inanıyoruz. Şimdi Yûsuf el-Hemedanî'ye nispet edilen eserlerin listesini verelim.

1.4.6. Yûsuf Hemedanî'nin Eserleri

Rütbetü'l-Hayât. Hayatı bir mutasavvıf gözüyle yorumlayan ve hayatı iman, İslam ve ihsan ile yaşanması gereken üç mertebeye ayıran bir eserdir.

Risâle. Evrenin insanın emri ve hizmetine verildiğini anlatan Arapça bir risale.

Risâle. Tarikat âdâbı üzerine bir Farsça risâle.

Risâle. Tevhide dair Farsça risâle.

Şafâvetü't-tevhîd li-taşfiyeti'l-mürîd. Sabır, sâlikin kalp temizliğine ulaşmasının yolları ve “fenâ ba'de'l-fenâ” gibi konuları içeren risâle.

Kitâb-ı Keşf. Günah ve tövbe konusundaki görüşleri içeren risâle.

1.4.7. Yûsuf el-Hemedanî Kişiliği Hakkında Görüşler

Ahmed Yesevî'den bize intikal eden en önemli mirası, onun *Hikmetleri*'dir. Ahmed Yesevî'ye atfedilen başka diğer eserler ise *Fakrname*, *Risale der Adab-ı Tarikat* ve *Risale der Makamat-ı Erba'in* adlı eserlerdir.

Dr. Nodirkhon Khasanov, Yesevî ve Yesevîlik araştırmalarına dair bazı eserler hakkında önemli bilgileri verir (Khasanov, 2009, 618-633). Khasanov, Fuad Köprülü'nün çalışmasından sonra Ahmed Yesevî ve Yesevîlik konusunda yazma ve matbu kaynaklara dayanarak ciddi ve kapsamlı bir inceleme yapılmadığını, yayınlanan kitap ve makalelerin çoğu da Köprülü'nün *Türk Edebiyat'ında İlk Mutasavvıflar* adlı eserine dayandığını söyler. Çünkü, Ahmed Yesevî'nin Yûsuf Hemedanî'ye intisab ettiğini çağdaş araştırmalarda (XX. yüzyıl) ilk defa gösteren Fuad Köprülü'dür. Köprülü *Reşehât-ı Aynü'l-Hayât*'a atıfta bulunarak ve *Cevahiru'l-Ebrar*'da da Yûsuf Hemedanî isminin geçtiğini dile getirerek şöyle yazmıştır:

“Menakıb kitapları Ahmed Yesevî'nin Arslan Baba işaretleriyle bir aralık Buhara'ya giderek oranın en tanınmış mürsidi Şeyh Yûsuf Hemedanî'ye intisab ettiğini ve onun ölümünü müteakip bir müddet Buhara'da halkı davete meşgul olduktan sonra, bütün ashabını Hoca Abdülhâlik Gucduvani'ye ismarlayarak manevi bir işaret üzerine Yesi'ye geldiğini müttetikân zikrederler.” (Köprülü, 1976, 31-32)

Günümüze kadar “*Yûsuf Hemedanî Ahmed Yesevî'nin hocasıdır*” görüşünü ileri süren fikir ittifakında bulunan birçok çağdaş araştırmacının uzmanlık alanının tarih olmadığını öğreniyoruz. Yesevîlik araştırmalarda çok araştırmacının Fuad Köprülü'nün “*Türk Edebiyat'ında İlk Mutasavvıflar*” adlı eserine temel kaynak olarak başvurup Yûsuf Hemedanî'yi Ahmed Yesevî'nin hocası olarak gösterdiğini görmekteyiz (Köprülü, 1976; Tosun, 2013; Tosun, 2015; Eraslan, 1989; Gengil, 2018).

Türkistan bölgesindeki tasavvuf sürecini araştırmacı, tarihçi Dr. Doç. Zikirriya Zhandarbek, tarihçi Dr. Prof. Aşirbek Muminov, Dr. Prof. Devin Dewese, Dr. Prof. Wilferd Madelung ve tarihçi Dr. Prof. Elyor Karimov gibi bilim adamları Hoca Ahmed Yesevî ile Abdülhâlik Gucdüvânî'nin (d. 498/1103- ö. 575/1179 veya 617/1220) Yûsuf Hemedanî ile buluşmadığı fikrindedirler. Tarihçi Dr. Doç. Z. Zhandarbek'in Yûsuf Hemedanî ve öğrencileri hakkındaki şu görüşü dikkat çekicidir:

“Yesevî tarikatının tarihi sayılan “Neseb-nâme” nüshalarında Yûsuf Hemedanî hakkında herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Yûsuf Hemedanî'nin hayatının son günlerinde yanında olan hemşehir müridi Ebu Sa'ad es-Samâni (d.505/1113 - v.562/1167)'nin “Kitabu'l-Ensab” adlı eserinde Yûsuf Hemedanî'nin talebeleri arasından ne de Hoca Ahmed Yesevî'den ne de diğer şeyhlerden (Hâce Abdullah Berakî, Hasan-ı Endakî ve Abdülhâlik Gucdüvânî) bahsedilmiştir (Al-Sam'ani, 1912; Karimov, 2000:45). Bu durum Hoca Ahmed Yesevî'nin biyografisine ilişkin bazı bilgilerin gerçek tarih olmadığını göstermektedir. Bu yüzden Hoca Ahmed Yesevî ve Yesevilîğe ait veriler kullanma esnasında dikkatli bir şekilde analiz edilmeli. Hoca Ahmed Yesevî hakkındaki bilgilerin çoğu XV. ve XVI. yüzyıllarda Nakşibendi tarikatı temsilcileri tarafından kaleme alındığını dikkate alırsak, Hoca Ahmed Yesevî ile ilgili verilerde kalemin oynatılması hatta tarihi gerçeğin diğer yanlış bilgilerle tarif edilmesi doğaldır... XV. yüzyıldan itibaren Nakşibendi şeyhleri Maveraünnehir'deki siyasi iktidar mücadelesinde aktif rol aldılar. Yesevîyye ve Nakşibendiyye tarikatları arasında dini tasavvufi adeplerde önemli bir farkın olmamasından faydalanarak Türk boyları arasında nüfuzlarını daha hızlı yaymaya çalışmıştır. Bu iki tarikatın menşeinin aynı olduğunu göstermek için Hoca Ahmed Yesevî ile Hocagândiyye tarikatının kurucusu Abdülhâlik Gucdüvânî ikisini Yûsuf Hemedanî'nin müridi olarak gösteren sahte bir tarih oluşturmuştur. Bu eylemler yüzünden Hoca Ahmed Yesevî ve Yesevî tarikatıyla ilgili sahte bir tarih zuhur buldu.” (Zhandarbek, 2006, 30-31).

Wilferd Madelung ise, Yûsuf el-Hemedanî'nin kişiliği etrafında ortaya çıkan “iki farklı biyografik gelenek” olarak adlandırdığı çalışmasında oldukça derin bir çelişkiye dikkat çekmiş ve Yûsuf el-Hemedanî ile ilgili iki biyografik geleneğin (*Risale-i sahibiya* ve *Kandiyya*¹⁶) bağdaşmadığını göstermiştir. Madelung'a göre, “*Risale-i sahibiya*” adlı eser Yûsuf Hemedanî'nin hayatının gerçek bir kanıtı olarak kabul edilemez. Çünkü Madelung'a göre, bu eser Yûsuf el-Hemedanî'nin hayatı ve öğretileri hakkında bir kurgudur (Madelung, 1988, 499; Karimov, 2000, 44-69). Madelung'un çıkardığı sonucu da şöyledir:

“Daha sonraki Müslüman yazarların ve V. Bartold,¹⁷ Fuad Köprülü,¹⁸ Seyyid Nafisî,¹⁹ Louis Massignon,²⁰ M. Mole²¹ ve H. Algar²² gibi yüzyılımızın yazarlarının çabaları, bazı âlimlerin inceleyen malzemeleri ve yaptığı beyanları asılsızdır. Çünkü onlar Türkistan bölgesindeki Fars ve Türk sufilerin Piri olarak Yûsuf el-Hemedanî'nin önemini savunmak maksadıyla iki geleneği birleştirmeye çalışmışlardır”. (Madelung, 1988, 499; Karimov, 2000, 53).

16 *Qandiyya*, Ed. İ. Afshar. Tahran, 1955. 16

17 Madelung makalesinde 1968'in 3. Londra baskısına atıfta bulunur. Bkz. Bartold V.V. *Moğol istilası döneminde Türkistan*, I c.

18 Madelung kendi yazısında 1918'deki İstanbul baskısına atıfta bulunuyor. Yukarıda da belirtildiği gibi biz üçüncü baskıyı kullandık - Ankara, 1976.

19 Gucdüvânî Abdülhâlik, *Risale-i Sahibiya*, haz. Nafisi Sa'id, Farhang-i İran Zamin 1/1 (1953), 70-101.

20 Massignon L. *La Passion de Husayn B. Mansur Hallaj*, New. ed., Paris, 1975.

21 Mole M. *Autour du Dare Mansour L'apprentissage mystique Le Baha'al-Din Naqshband*, Reî, XXVII (1959).

22 Algar H. “*Abu Ya'qub Hamadani*”, Ed. Yarshater Ehsan, *Encyclopædia Iranica, Volume 1/4: Abū Manşūr Heravī-Adat*. London and New York: Routledge & Kegan Paul 1983, p. 395-396.

Madelung, Abdülhâlik Gucdüvânî'nin XIII. yüzyılın başında faaliyetlerine devam ettiğine ve Yûsuf el-Hemedanî ile hiç tanışmadığına dair kanıtlar mevcut olduğunu zikretmektedir. Abdülhâlik Gucdüvânî'ye atfedilen *Risale-i sahibiya*²³adlı eser *Yûsuf Hemedanî'nin kısa biyografileri kompleksine ek olarak, bir dizi eklemeye içerir. Eserde 9 Nisan 1204'e tekabül eden 4 Şaban h.600 yılı gösterilmiştir. Bu zamanın şeyhi Yûsuf el-Hemedanî (ö.535/1140) olarak anılır ama görüldüğü gibi söz konusu şeyhimiz bahsedilmiş zamanda hayatta yoktur. Madelung'a göre, onun dikkatini çeken bir gerçek daha vardır. Gelenekçi bir Şafii olan Yûsuf Hemedanî Risale-yi Sahibiyya metninde Şafii gelenekten gelmesine rağmen ateşli bir Hanefî ve Ebû Hanîfe'nin müridi haline dönüştürülmüştür (Karimov, 2000, 55).*

Bahsedilen dönemde, Irak'ta birkaç yüzyıl boyunca iki ünlü İslâm okulu - Şafii ve Hanefî arasında çatışma devam etmiştir. En son ortaya çıkan Şafilik Irak'ta o kadar yaygındı ki, yandaşları rakip Hanefî mezhebinin doğruluğuna ve meşruiyetine meydan okuyabildi. Bu, tasavvufun yeni dallarının ortaya çıkmasıyla yakından ilgiliydi. VI/XII. yüzyılda Doğu'daki ünlü Sufiler çoğu durumda Şafii idi ve genellikle Yûsuf el-Hemedanî gibi meşhur şeyhler devlet desteğiyle öğrencilere ilim öğretmekteydi. O dönemde Horasan bölgesi Şafî-Hanefî mücadelesinin arenasıydı ve Büyük Selçuklu Devleti genellikle Şafilere ve Eş'arîlere desteklemekteydi. Ancak, Türkistan bölgesi her şeye rağmen Hanefîliğin alınmayacak kalesi olarak kaldı. Bu dönemde Ehl-i Sünnet öğretileri Türkistan topraklarında Ebû Hanîfe okulunun âmeli ve el-Mâtürîdî itikâdı ile özdeşleştirilmiştir. Türkistan topraklarında ve ağırlıklı olarak Türkistan'ın kalbi sayılan Maverâünnehir'de popülerlik kazanmak için Ehl-i hadis eğilimli tasavvuf taraftarları Şafilikle olan bağlarını koparmak ve kendilerini Ebû Hanîfe okulu ile ilişkilendirmek zorunda kalmışlardır. Bu pozisyon, elbette, kendi tarzında ünlü bir sufi'den ve efsanevi Yûsuf el-Hemedanî'de somutlaşan, sadık bir Hanefî'den gelen referanslara sahip, bir kurucuyu gerektiriyordu (Madelung, 1987-88, 499-500; Karimov, 2000, 56).

Madelung tarafından yapılan araştırma kuşkusuz ilgi uyandırır. Madelung, Abdülhâlik Gucdüvânî'nin Yûsuf Hemedanî'nin Sufî bir müridi olduğunu reddeder. O, Gucdüvânî'nin Yûsuf Hemedanî ile bağlantısının uydurma olduğunu ve aynı zamanda yapay olarak bir manevî çizgi oluşturulduğu sonucunu çıkarır. Ayrıca, kendi tasavvuf geleneğini Hanefîlik temelinde meşrulaştırmak için Hemedanî'yi Ebû Hanîfe'ye istinat etmiştir (Karimov, 2000, 58). Çünkü Abdülhâlik Gucdüvânî zamanında Hanefî mezhebi Maverâünnehir'de hüküm sürüyordu.

Risâley-i Sahibiye adlı eserin metnini inceleyen araştırmacı Devin Deweese, bu risalenin çeşitli versiyonlarının bir ön değerlendirmesini yapmıştır. Devin Deweese, *Risâle*'nin ciddi şekilde zarar gördüğünü şöyle kaydetmiştir:

“Alıntı metinler orijinal biçimini kaybetmiş, orijinal içerik kurtarılamaz durumda ve malzemenin somut korunmuş kısmı esasen çok kıttır; anlatımların birçoğu kusurludur ve parça parçadır.” (Deweese 1999, 510; Karimov, 2000, 58).

23 “*Risale-i sahibiya*” Abdülhâlik Gucdüvânî'ye atfedilen risaledir. Risalede, Gucdüvânî, kendisinin Hemedanî'nin öğrencisi ve dördüncü halefi olduğunu bahseder. Daha sonra, Yusuf el-Hemedanî'yi sufi geleneğin akıl hocası olarak vurgulamıştır. Ancak Gucdüvânî yazıları, el-Samani'nin verileriyle uyumsuzdur. Hatta Yusuf Hemedanî'nin doğum tarihi konusunda bazı çelişkiler içermektedir. Geniş bilgi için Bkz. Elyor Karimov, *Yesevîyye ve Hocağân-Nakşibendiyye: Gerçek ve Uydurma Tarih*, Taşkent: Özbekistan yayınevi, 2000, 41-69.

Konuyu ciddi araştıran Özbekistanlı tarihçi, Dr. Prof. Elyor Karimov «*Yesevîye ve Hocagân-Nakşibendiyye: Gerçek ve Uydurma Tarih*» adlı monografi eserinde şöyle der:

“Kendi silsilelerini Ahmed Yesevî’ye dayandırarak Sadr Ata üzerinden çıkartan Hocagân şeyhleri XIV. yüzyılın sonundan itibaren bölgelerde faaliyet göstermeye başladı. Bunun çeşitli Sufî geleneklerinin temsilcileri arasında bir rekabet tehdidi olduğuna şüphe yoktur. Bu nedenle Hocagân-Nakşibendiyye geleneğinin şeyhleri, Ahmed Yesevî’nin makamını sahiplenmiş ve böylece Gucdüvânî’yi Ahmed Yesevî’ye eşit bir kişi olarak yükseltmiş olabilir. Böylece Ahmed Yesevî’nin merkezden uzaklaşarak Yesi’ye gönderildiği ve dini faaliyetinin sadece bu bölge ile sınırlı olabileceği iddialarının yayılması stratejik önem taşıyordu ve Gucdüvânî hattının Maverâünnehir’de hakim olması sağlanmıştır.” (Karimov, 2000, 69).

Yesevî kardeşliğinin veya sadece Ahmed Yesevî’nin itibarının geniş çapta hürmet ve saygı gördüğünü dikkate alırsak, bu eğilim Hocagan-Nakşibendiyye kolunun Yesevî geleneğine katılmaya teşvik etmiş bir öge olabilir. Bu durum, Nakşibendiyye çevrelerini kendi manevî önderlerinin Ahmed Yesevî’ye eşit bir figür olarak tasvir etmeye etkilemiştir. Sonuçta daha da önemlisi, üstün bir şahsiyet olan Ahmed Yesevî, adeta tüm Maverâünnehr’in manevî sorumluluğundan "vazgeçip" küçük bir şehir olan Yesi’ye (Türkistan) gitmiştir. Böylece, özellikle Nakşibendi çevreleri tarafından savunulan klasik bölünmenin, Ahmed Yesevî geleneğinin Türkistan’a gönderilmesiyle Nakşibendiyye’nin Maverâünnehir’deki üstünlüğünün iddia edilmesinin başlangıcı atılmış oldu. Silsilelerini Ahmed Yesevî’den Sadr Ata aracılığıyla yönlendiren Hocagan şeyhlerinin faaliyetleri bölgelerde 14. yüzyılın sonunda ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu nedenle Hocagan-Nakşibendiyye geleneğinin şeyhleri, Ahmed Yesevî’nin hatırasını ilk sahiplenen ve böylece Gucdüvânî’nin manevî mertebesini Ahmed Yesevî’ye eşit bir kişi olarak yükselten kişiler olmuştur (Karimov, 2000, 70; Saifunov, 2021, 103-106). Böylece Yesevî’nin Türkistan’a gönderildiği ve öğretisinin sadece bu bölge ile sınırlandırılabilceği iddialarının yayılması stratejik olarak önemliydi ve Gucdüvânî çizgisi Maverâünnehir’de hakim olmaya devam etti.

Ebü Hanîfe (ö. 150/767) ve İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) görüşlerini esas alan Yesevî öğretisi Türkistan topraklarında sadece Türkler arasında değil diğer toplumlar tarafından da hoşgörülü bir öğreti olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden Türkistan topraklarında kendilerine taraftar bulmaya çalışan tarikatlar, farklı fırkalar, akımlar kendi nüfuzlarını arttırmak ve halk arasında etkili olmak için kendilerinin manevî köklerini büyüklere dayandırmak yoluna gitmişlerdir. Hatta dini faaliyetlerde etkili olmak gayesiyle bilhassa Ahmed Yesevî ismini de araç olarak kullanmışlardır (Zhandarbekov, 2002, 32).

Kuşkusuz bu tür eğilimlerin, o dönemde tasavvufun çeşitli dallarının temsilcileri arasında bir cemaatin diğerine karşı kıskanç rekabetinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Görüldüğü gibi bu konu, diğer hususların yanı sıra tasavvuf temsilcileri arasındaki rekabet açısından değerlendirilmelidir.

1.4.8. Hemedânî ve Yesevî’nin Görüş Farklılıkları

Hace Yûsuf el-Hemedanî’nin “*Hayat Nedir (Rütbetü’l-hayât) Hace Ahmed Yesevî’nin Hocası Yûsuf-i Hemedanî?*” adlı eseri Necdet Tosun tarafından çevrilmiş ve ilk baskısı 1998’de, ikinci baskısı 2000 yılında İstanbul’da İhsan Yayınları tarafından yayımlanmıştır.²⁴

24 Eserin muhtevası ise Yûsuf-i Hemedanî’nin hayatı, şeyhleri, müritleri, tasavvufi kaynaklardaki Hemedanî şahsı, eserleri ve düşüncelerine yer vermektedir.

Rütbetü'l-hayât eserinde gösterilen *Tühfetü'l-Berere*²⁵ adlı yazma eserindeki Yûsuf Hemedanî'nin Mansur Hallac hakkındaki görüşü dikkat çekicidir. *Tühfetü'l-Berere*'fi'l-mesâ'ili'l-'aşere' adlı eserin müellifi Mecdüddin Bağdadî (d. 556/1161 - ö. 616/1219) dir. Mecdüddin Bağdadî bu eserinde "*Hace Yûsuf el-Hemedanî*" ismini üç kere saygıyla anıyor. İlk ikisi Hemedanî'nin Allah'ı zikretmesi, üçüncüsü ise Yûsuf-i Hemedanî'nin Hallac-ı Mansur hakkındaki görüşüdür. Bağdadî şöyle der: "*Hace Yûsuf-i Hemedanî demiştir ki, eğer Hallac-ı Mansur marifeti hakkıyla bilseydi Ene'l-Hak yerine Ene't-türab (ben toprağım) derdi.*" (Hemedani, 2000, 15-16.). Başka bir ifadeyle, Yûsuf el-Hemedanî'ye göre "Ene't-türab" yerine "Ene'l-Hak" diyen Hallac-ı Mansur marifeti hakkıyla bilmemiş ve yanılmıştır".

Ahmed Yesevî'nin *Divan-ı Hikmet* adlı eseri Türk dünyasına *Divan-ı Hikmet*'in dışında, *Kitabü's-Sani*, *Akıl Kitabı*, *Bilgelik Kitabı* gibi farklı isimlerle tanınmıştır. *Divan-ı Hikmet*'in muhtevasına bakıldığında "*Hallac-nâme*" olarak adlandırılabilir. Çünkü, Hoca Ahmed Yesevî için Hallac-ı Mansur en büyük örnek, aşıklığın sembolüdür. *Divan-ı Hikmet*'te Mansur ismi Hoca Ahmed tarafından 37 defa zikredilmiş, övülmüş ve örneklendirilmiştir. (Yesevî, 2017, 55, 457). Hikmetlerden örnekler:

*Ben yirmi altı yaşta sevda eyledim,
Mansur gibi Cemal için kavga eyledim,
Pirsiz yürüyüp dert ve sıkıntı peyda eyledim
O nedenle Hakk'a sığınıp geldim ben işte ... (Yesevî, 2017, 55).*

*Kırk dördümde muhabbetin pazarında,
Yakamı tutup, ağlayıp yürüdüm gül bahcesinde,
Mansur gibi başımı verip aşk darağacında;
Zatı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana ... (Yesevî, 2017, 59).*

*Ey dostlar temiz aşkı ele aldım,
Bu dünyayı düşman tutup yürüdüm ben işte.
Yakam tutup Hazret'ine sığınıp geldim,
Aşk kapısında Mansur gibi oldum ben işte. (Yesevî, 2017, 70).*

*Aşık Mansur Enel Hakk'ı dile getirdi,
Cebrail gelerek Enel Hakk'ı beraber söyledi...
Mansur gelince dar ağacı eğilip kendi aldı,
Batın gözü açık olanlar hayran kaldı... (Yesevî, 2017, 71).*

*"Enel Hakk'ın anlamını bilmez cahil,
Bilge gerek bu yollarda, mertler denizi,
Akıllı kullar Hakk yadına "sevgili" dedi,
Candan gecip Sevgili'yi sevdim ben işte.*

*Şeyh Mansur'un Enel Hakk'ı yersiz değil,
Yolu bulan bize benzer gunahkar değil,
Her soysuzlar bu sözlerden haberli değil,
Haberli olup Hakk kokusu aldım ben işte. (Yesevî, 2017, 72).*

25 Mecdüddin Bağdadî, *Tühfetü'l-Berere fi'l-mesâ'ili'l-'aşere*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1695, vr. 4b-5a, 74a; *Tühfetü'l-Berere* Yazma nüshası, Tahran 1368 hş, Meclis Ktp., nr.598.

*Mansur bir gün ağladı, erenler rahm eyledi,
Kırklar şerbet icirdi Mansur'a değerini koyup
Mansur der "Ene'l-Hakk"; erenler işi doğru;
Mollalar der: "Doğru değil" gönlüne kötü gelip.*

*Söyleme "Ene'l-Hakk", "kafir oldun Mansur" deyip
"Kur'an içinde budur" deyip, öldürdüler taş atıp.
Bilmediler mollalar Enel-Hakk'ın manasını
Zahir ehline hal ilmini Hakk görmedi münasip. (Yesevî, 2017, 206).*

Ahmed Yesevî yukarıda birkaç hikmette gösterdiğimiz gibi "Mansur gibi candan geçip darağacına konsam, Mansur gibi başımı verip darağacını oynatsam, Kul Hoca Ahmed kan ağlayıp, Mansur gibi özünü as, Aşık kullar Mansur gibi candan geçer ..." diye Hallac-ı Mansur'u sadece kendisine örnek almakla yetinmez, hatta dervişlere Mansur gibi candan geçmeye öğüt vermektedir. Yukarıdaki örneklerde de Ahmed Yesevî'nin Hallac-ı Mansur hakkındaki görüşünün Hemedanî'nin görüşünün örtüşmediğini görmekteyiz.

Ahmed Yesevî, Enel Hakk'ın anlamını bilmeyenleri cahil hatta soysuz diye seslenerek çok sert bir tutum sergilemiştir. Böyle bir tavır sergileyen Ahmed Yesevî, Yûsuf el-Hemedanî'ye intisab edebilir mi? Tasavvufta pir ile mürid arasındaki ilişki, böyle mi olur? İki büyük zatın bu şekildeki görüş ayrılıklarını dikkat çekicidir. Bu öğeler de gözden kaçırılmamalıdır.

Yesevilikte müridin şeyhine saygısı sonsuzdur. Bir Yesevî mutasavvıfı olan İshâk Ata, Yesevilik geleneğine göre Hoca Ahmed'in fikirlerine önem verir ve büyük pirin şeyhlikle ilgili düşüncelerinden istifade eder. Ahmed Yesevî: "*Şeyh Hızır gibi, mürid de Musa gibi olmalıdır.*" demiştir. Mürid, şeyhin her söylediğine sabırlı olur, her emrine de itaat eder. Üç günden fazla sabır göstermeyenlerle Şeyhin irtibatı kesilir. Şeyhin sözlerine uymak gerekir. Uymayıp da cevap verilirse bu cevap, mürid olunamayacağına dair bir delildir (Eshabil, 2010, 28-29). Bu durum araştırma esnasında kesinlikle gözden kaçırılmaması gereken hususlardandır. Bu örneklerden Hemedanî ve Yesevî görüşlerinin hiçbir şekilde örtüşmediğini görmek mümkündür.

Nakşibendi tarikatının temsilcileri tarafından kaleme alınan yazılarda Hoca Ahmed Yesevî'nin Yûsuf el-Hemedanî'ye intisab ettiği kaydedilir. Ancak Ahmed Yesevî'nin öğrencilerinin ve Yesevî tarikatı temsilcileri tarafından kaleme alınan eserlerde, Yûsuf el-Hemedanî'den hiç bahsedilmemesi şüphe uyandırıcıdır. Ayrıca, Ahmed Yesevî vefatından önce kendi yerine amca çocuğu - Mevlana Safiyyü'd-dîn Orun Koylakî'yi tayin etmiştir. Yesi'deki postnişin²⁶ sorumluluğunu üstlenen Mevlana Safiyyü'd-dîn, Ahmed Yesevî hakkında mühim bilgileri içeren günümüze ulaşmış *Vasiyet-nâme-i Mevlana Safiyyü'd-dîn Orun Koylakî, Neseb-name-i Safiyyü'd-dîn Orun Koylakî* eserinin yazarıdır. Hanedanın en önemli kişileri hakkında ve soy tarihi için çok önemli olan bu verilerde Ahmed Yesevî'nin hocaları olarak babası İbrahim Şeyh ve Arslan Baba zikredilir, ancak Yûsuf el-Hemedanî'den hiç te bahsedilmez. Mevlana Safiyyü'd-dîn *Neseb-name* yazılarını niçin ele aldığını şöyle bildirmiştir:

"... Bizden sonraki nesillere temel olması için, bazı dar görüşlüler bizim nesebimizde tereddüt etmesinler ve "Fîlân şahıs falanca zürriyetten değildir" demesinler ve bizi İmâm

26 Postnişin, tarikatlarda, dergâhta posta oturan, yani o dergâhın başında bulunan Şeyh'e verilen isim. Merkezi tekke Şeyhi.

(Muhammed Cevad b. Ali Rıza) et-Takî'nin neslinden saymakla hata etmemeleri için bu Neseb-nâme'yi yazdık." (Neseb-name-i Safiyyü'd-dîn Orun Koylakı).

Muhtemelen Safiyyü'd-dîn'in bu faaliyeti, o devirde İslam'ın kabulü ve Ahmed Yesevî'nin şahsiyeti hakkında halk arasındaki farklı ve yanlış görüşlere son vermeye yönelik bir girişim olabilir.

O dönemde Şafilik geleneğinden kaynaklanan tasavvuf temsilcileri, Hanefilik düşüncenin alınmayacak kalesi olan Türkistan bölgesini kontrole almak gayesiyle tasavvuf geleneğini Hanefi temelinde Yesevî çizgisinde meşrulaştırmak için Hemedanî'yi Ebû Hanîfe'ye istinat etmiş ve Ahmed Yesevî'yi de Yûsuf el-Hemedanî'ye bağlamış olabilir. Zira Yûsuf el-Hemedanî'nin hocaları silsilesine bakıldığında hocalarının tamamının Şafii ve Hanbeli olduğu anlaşılmaktadır. Hemedanî'nin Bağdat Nizamiye Medresesinde yetişenlerden, hatta önde gelenlerden biri olduğu, meşhur Şafîî fakihî, Bağdat Nizamiye Medresesi'nin müderrisi ve reisi olan Edu İshak Şirazi'nin en yakın, en gözde talebelerinden olduğu araştırmacının gözden kaçırmaması gerekli hususlardandır. Büyük ihtimale göre, Yûsuf el-Hemedanî ile Hoca Ahmed Yesevî görüşmüş olabilir. Daha sonra da bu olaydan yararlanan bölgedeki Nakşibendiyye takipçileri Türkistan topraklarında nüfuzunu arttırmak için büyük olasılıkla "*Ahmed Yesevî, Hemedanî'nin önde gelen öğrencisi oldu*" iddiasını üretmiş olabilir. Çünkü konuyla ilgili kaynaklar detaylı incelendiğinde Yûsuf el-Hemedanî'nin Ahmed Yesevî'ye hoca olduğu pek isabetli görünmemektedir. Birçok şüpheli detay mevcuttur. Tasavvufî görüşleri bile birbirinden oldukça farklıdır. Zira bu iki zatın kendi eserlerindeki tasavvufî görüşleri mukayese edildiğinde pir ile mürid arasındaki saygı ve hürmete dayanan irtibatı görmek mümkün değildir.

Sonuç

Çalışmamızda Ahmed Yesevî'nin doğum yılı ve Yûsuf el-Hemedanî'nin Ahmed Yesevî'ye hoca olup olmadığı konusu incelendi.

Ahmed Yesevî'nin doğum yılı hakkında birçok farklı görüş vardır. Fakat birincil kaynaklara dayanarak Hoca Ahmed Yesevî'nin doğum yılını 433/1041-42, vefat tarihini 562/1166-67 olarak değerlendirmek mümkündür.

Hocalara gelince, Ahmed Yesevî'ye öz babası Şeyh İbrahim'in hocalık yaptığından ve Arslan Baba isimli bir şahsın hoca olduğundan şüphe yoktur. Ahmed Yesevî'ye Arslan Baba'dan önce Bahaad-din İsficabî veya Şihabiddin İsficabî gibi kişilerin hoca olduğu görüşü sadece yöre halkı tarafından dile getirilmektedir. Ancak Hoca Ahmed eserlerinde babası İbrahim ve Arslan Baba hariç herhangi bir şahsiyetin kendisine hoca olduğunu dile getirmemiştir. Kanaatimizce bu Bahaad-din veya Şihabiddin İsficabî gibi zatların Ahmed Yesevî'nin hocası olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir.

Çalışmamızın sonuçlarına göre Yûsuf el-Hemedanî'nin Ahmed Yesevî'nin hocası olması imkânsızdır. Çünkü bu iki zatın eserlerindeki tasavvufî görüşleri karşılaştırıldığında pir ile mürid veya hoca ile öğrenci arasındaki saygıyı veyahut hürmeti görmek mümkün değildir.

Türk halkları arasındaki Hoca Ahmed'e duyulan saygıyı dikkate alırsak Ahmed Yesevî, görüşleri Ehl-i Sünnet'in Hanefi-Mâtürîdî geleneğine dayanan zeki ve derin bir bilim adamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle farklı tasavvuf cemaatleri, tarikat kolları Türkistan topraklarında kendi dini faaliyetlerini sürdürme

ve Türkler çok yaşayan coğrafyada etki elde etmek için çeşitli yollar aramışlardır. Hatta bölgede nüfuz kazanmak için kendilerinin mânevi kökenlerini ünlü kişilere dayandırarak kendi zümrelerini meşrulaştırmak yolundan vazgeçmemişlerdir. Ahmed Yesevî isminin de bu tür eğilimlere araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu yüzden Türkistan coğrafyasında Türkler arasında dini etki sağlamak için tarikatların ve bazı cemaatlerin yazma eserlerde kalem oynatma faaliyetlerini tamamen göz ardı etmenin bilimsel kanaate aykırı bir eğilim olduğu tartışılmazdır. Gerçek tarih yalanlara, uydurmalara veya birinin kişisel görüşüne dayanmaz. Akademik araştırmalarda birincil kaynaklara önem verilmeli ve bilimsel araştırmanın gerekliliklerinden biri olarak her araştırmacı tarafından dikkate alınmalıdır. Ahmed Yesevî ile ilgili tarih sayfalarında millet için utanacak hiçbir nokta yoktur. Dolayısıyla bazı emperyal devletler gibi tarih uydurmaya da ihtiyaç yoktur. Çünkü Ahmed Yesevî Türkler için Hanefilik-Mâtürîdilik geleneğinde öğretisini ortaya koymuş geçmişimizin parlak bir yıldızıdır. Onun öğretisi de Türklerin aydınlık geleceğinin sarsılmaz teminatı olduğu tarihte birçok kez kanıtlanmıştır.

Kaynaklar/References

- Ahmed Yaşar Ocak, “Bektaşilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Temmuz 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bektasilik>
- Akmataliyev A., *Ahmed Yasavi (Kul Koca Ahmed) cana kirgız akındarı*, “Hoca Ahmed Yasauî murası men ilimining zerttelu maseleleri” halıqaralılıq konferensya materialdarınıng cınağı, Türkistan: Turan yay. 2008.
- Al-Sam’ani, *Kitab al-Ansab*, Edition of D.S. Margoliouth, Leiden, 1912.
- As-Safi, Fahr ad-Din Ali al-Kaşifi, *Raşahat ‘ain al-Hayat*, Litografi, Laknou (Lukhnow, Hindistan) 1905.
- Bice, Hayati *Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî*, Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi, 2016.
- Bodrogligeti, Andras J. E.: «*Ahmad Yasavi’s Concept of «Daftar-i Sâni» (Ahmed Yesevî’nin Defter-i Sâni Anlayışı)*» Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, 26-27 Eylül 1991 (Ankara 1992), 1-12.
- Bozkurt, Eshabil “*İshâk Ata’nın Hadikatü’l-Ârifin İsimli Eseri ve Tahlili (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*” Yüksek Lisans Tezi, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi 2010, 28,29.
- Deweese, Devin «*The Politics of Sacred Lineages in 19th-century Central Asia: Descent groups linked to Khwaja Ahmad Yasavi in Shrine Documents and Genealogical Charters*» International Journal of Middle Eastern Studies. Vol.31 (1999) pp. 507-530.
- Ecer, A.Vehbi, “*Yesevî’den Ahi Evran’a Anadolu Kültürü*”, İstanbul: Yesevî Yayıncılık, 2014.
- El-Kazığurtî, İshak b. İsmail Ata et-Türkistanî “*Hadikatü’l-Ârifin*” haz. Dosay Kencetay ve Zülfiya Mominova, Şimkent: SPC yay., 2021.
- Eyuboğlu, İsmet Zeki “*Günün Işığında Tasavvuf, Tarikatlar, Mezhepler Tarihi*”, İstanbul 1993.
- Eyup Baş, “Ahmed Yesevî’nin Bektaşilik, Alevilik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri”, *AÜİFD* 52/2 (2011), 21-53.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, *Türkiye’de Alevilik-Bektaşilik*, İzmir: İlahiyat Vakfı Yayınları 2021.
- Hazini, “*Cevâhirü’l-Ebrâr Min Emvâci’l-Bihâr* (Yesevî Menakıbnamesi)”, trc. Cihan Okuyucu (Kayseri 1995).
- Hazini, “*Cevâhirü’l-Ebrâr Min Emvâci’l-Bihâr*”, trc. M.Mırzabekov, D.Şauenov, B.Saifunov, Şimkent: SPC yay., 2022.

- Hemedani, Yusuf “*Hayat Nedir (Rütbeti’l-hayât) Hâce Ahmed Yesevî’nin Hocası Yusuf-i Hemedanî*”, Çev. Necdet Tosun, İstanbul: İhsan Yayınları Erkam matbaası 2.baskı, 2000.
- İbrahim b. Mahmud “*Neseb-nâme*”, orijinal metne erişme <https://www.wdl.org/ru/item/7320/>
- İslam Alimleri Ansiklopedisi www.ehlisunnetbuyukleri.com
- Kambarbek, Ğaliya “Yasaui Hikmetterindeki Pirmuğan Sözüning Mağınası”, “*Hoca Ahmed Yasaui Murasimen İlimining Zertelu Maseleleri*” halıqaralılıq konferensya materialdarınıng cınağı, Türkistan 2008.
- Karimov, Elyor “*Yesevîyye ve Hocagân-Nakşibendiyye: İstorya Realnaya i Vımışlennaya*”, Taşkent, İzd-vo Uzbekiston, 2000 (Karimov Elyor, *Yesevîyye ve Hocagân-Nakşibendiyye: Gerçek ve Uydurma Tarih*, Taşkent: Özbekistan yayınevi, 2000).
- Kayirbekov N.E., *Muhammed b. Ahmed el-İsbicabi’nin Orta Asya İslam Hukuku Tarihindeki Yeri Ve Önemi* (“Zad al-fukaha” adlı eserinin verilerine dayanarak), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Almatı: Mısır İslam Kültürü Üniversitesi, 2017.
- Kemal, Eraslan “Ahmet Yesevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01 Temmuz 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bektasilik>
- Kencetay, Dosay “*Hoca Ahmet Yasaui*”, Yasaui Colı Ruhani-Tanımdık Ğilimi Jurnal, №3 (2) Türkistan 2005.
- Kencetay, Dosay, *Hoca Ahmed Yasaui Düniyetanı*, Türkistan: Turan yayınevi, 2008.
- Kerimbay, Sanjar vd., *Yesevî Fenomeni*, Almatı: Orhan yayınevi, 2017.
- Koylaki, Safiyü’l-dîn Orun *Nasabnama*, nşr. A. Muminov ve Z. Zhandarbek, Yesevî bilimsel araştırma laboratuvarı, Türkistan: Mura yay. 1992.
- Köprülü Fuad, *Türk Edebiyat’ında İlk Mutasavvıflar*, 3. baskı, Ankara 1976.
- Köprülü, Mehmed Fuad “*Early Mystics in Turkish Literature*”, Translated, edited and with an introduction by Gary Leiser and Robert Dankoff Foreword by Devin Deweese, Routledge Taylor & Francis Group, London and New York 2006.
- Köprülüzâde, Mehmed Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1926.
- Madelung W., “Yusuf-Hemedanî and the Naqşbandiyya”, *Quaderni di Studi Arabi*; 5-6(1987-1988).
- Mahmud ed-Dib, Abdülazim “İmâmü’l-Haremeyn”, *TDV İA*, 8:141-144, İstanbul: TDV Yay., 1993.
- Massignon, Louis, *La Passion de Husayn B. Mansur Hallaj*, New. ed., Paris, 1975.
- Mevlana Muhammed Şarif “*Hüccet-üz Zakirin Li-Raddi’l-Münkirin*” haz. Dosay Kencetay ve Saipulla Mollakanagatulu, Şimkent: SPC yay., 2021.
- Mole Mo. *Autour du Dare Mansour L’apprentissage mystique Le Baha’al-Din Naqshband*, REI, XXVII (1959).
- Muminov Ashirbek vd., *Orta Asya’da İslamlaşma ve Kutsal Soylar* (İslamizatsya i Sakralnie Rodoslovnie v Tsentralnoi Azii) 2.C., Almaty-Bern-Tashkent-Bloomington: Daik-Press 2008. Derleme içinde: *Neseb-nâme Arkuk, Neseb-nâme Kara-Asman, Tarih-name Kayalık, Vasiyet-nâme-i Orun Koylaki*.
- Muminov Aşirbek, *Yasaui Bastauları*, Yasaui tağılımı, Türkistan: Mura yay., 1996.
- Nâdirhan Hasan (Nodirxon Khasanov), “Yesevîliğe Dair Bazı Kaynak Eserler Hakkında” *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/2 winter 2009*, 618-633.
- Nesebname* maddesi, Ansiklopedik referans kitabı (Nasab-nama, İslam Ensiklopediyalık Anıktamalık) Almatı: Aruna Ltd yay. 2010.
- Öz, Mustafa, “Muhammed b. Hanefiyye”, TDV İA, 30. C., 537-539. İstanbul 2005.

- Petrosyan A.P., “Al-Ansari al-Haravi”, *İslam Entsiklopediçeski slovar*, Otv.red. S.M. Prozorov, (Moskva: Nauka 1991).
- Qandiyya*, 16 s., Ed. İ. Afshar. Tahran, 1955.
- Saifunov, Bauyrzhan “Sheikh Hudaydat and Brotherhood of Mujaddidiyye” *Pearson Journal of Social Sciences & Humanities 2021 Volume 6 Issue 14*, p. 98-108, Issn: 2717-7386 Doi Number: <http://Dx.Doi.Org/10.46872/Pj.320> 98, www.pearsonjournal.com
- Saifunov, Bauyrzhan “*Türkistan’da Ehl-i Sünnet Anlayışının Gelişimi ve Ahmed Yesevî’nin Rolü*”, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2022.
- Sıgnaki, Hüsameddin Hüseyin b. Ali “Risale-i Hüsameddin-i Sıgnaki veya Menakıb-ı Ahmed-i Yesevî”, terc. Necdet Tosun, *İlam Araştırma Dergisi* sayı. 1, cilt 3, Ocak-Haziran 1998.
- Tacıyev Q.T. (derleyen), *Qazınalı Ontüstik*, Almatı: Nuraleme yayınevi, 2011, 22. Cilt, 6. Kitap.
- Taşğın, Ahmet, “Irak’ta Bektaş Topluluğu Şebekler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Araştırma Dergisi* 42 (2009), 127-143.
- Tosun, Necdet (edit.), *Ahmet Yesevî*, Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi yayımları 2015.
- Tosun, Necdet “Yûsuf el-Hemedânî”, *TDV İA*, 44:12-13, İstanbul: TDV yay., 2013.
- Turantegi, Dulat “*İshak Bap*” Almatı: Sözdik yay. 1999.
- Veysel, Gengil “Hoca Ahmet Yesevî ve Bazı Eleştirileri”, *Bartın Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/2 (2018), 52.
- Yazıcı, Tahsin “Ebû Ali el-Fârmedî”, *TDV İA*, 10:90, İstanbul: TDV Yay., 1994.
- Yesevî, Ahmed *Divanî Hikmet (Danalığ Kitabı)*, haz.: Qari Quaniş ve Qambarbekova Ğaliya, Tahran: Al-Huda Yay. 2000.
- Yesevî, Hoca Ahmed *Divan-ı Hikmet*, Ed: Mustafa Tatcı, Ankara: Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, İnceleme-Araştırma Dizisi: Yayın No:29, 2017.
- Yüksel, Mücahit, “Siyaset ve İktidar Zemininde Yesevilik” içinde *VI. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Velî Sempozyumu (Yesevilik)* (Kastamonu, Aralık 2018), 55-65.
- Zhandarbek Zikiriya. *Yesevî Yolu ve Kazak Toplumunu*. Bilimsel Araştırma, Almatı: El Şecire 2006.
- Zhandarbekov Zikiriya, “*Nesebname Nüşahaları ve Türk Tarihi* (Nasab-nama Nuskaları cane Türkü Tarihi)”, Almatı: Daik-Press, 2002.
- Zharmuhamedov Muhamedrahım, *Danalığım Dünyeye Ğı Cır Dastan*, H. A. Yasaui Hikmet Cınaq: Danalığ sır. Almatı: Calın Basımevi 1998.